

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.33.18>
УДК 94 (477): 332.025.26 «1932–1933»

Іван ПЕТРЕНКО

кандидат історичних наук,
заступник завідувача відділу дослідження геноциду,
злочинів проти людяності та воєнних злочинів
Національного музею Голодомору-геноциду

ORCID: 0000-0002-7759-5298;
Email: Ivanpetrenko753@gmail.com

ОПІР ГЕНОЦИДНІЙ ПОЛІТИЦІ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ В 1932-1933 РР. ЗА ДОКУМЕНТАМИ ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ

Анотація. Злам 1920-х – 1930-х років, і передусім період Голодомору-геноциду, був для української нації найважчим випробуванням в її історії. Намагання Сталіна та його оточення утвердити комуністичну систему шляхом радикальних соціально-економічних трансформацій і перманентного державного терору (здійснюваного сталінською репресивною машиною) прямо загрожували традиційному укладу життя українських селян-власників, підривали основи їхнього багатовікового буття, ставлячи мільйони працелюбних, заможних господарів на межу виживання. Ці процеси відзначалися як в радянській Україні, так і на теренах компактного розселення сотень тисяч українців в інших регіонах СРСР. У відповідь українське селянство намагалося всіма засобами чинити спротив комуністичному засиллю, активно долучаючись до протестних дій, що мали різні форми прояву та специфіку (часто переростаючи у відверто збройну повстанську боротьбу).

У представленому дослідженні на основі матеріалів архівно-слідчих справ, переданих до фондів Національного музею Голодомору-геноциду з Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ

України, висвітлено окремі, найбільш поширені, види й методи спротиву українців геноцидній політиці комуністичного тоталітарного режиму в 1932–1933 рр. На прикладах трагічних життєвих історій конкретних осіб, фігурантів означених архівно-слідчих документів, розглянуто їхню реакцію на впроваджені режимом комуністичні експерименти, поведінкові стратегії виживання тощо.

Акцентовано увагу на висвітленні прагнень звинувачених, їхньому баченні та оцінці подішніх стрімких соціально-економічних змін на локальному рівні. Заразом на підставі протоколів допитів, відповідних постанов і вироків показано результати діяльності тогочасної радянської карально-репресивної системи, зокрема судової.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, архівно-слідчі справи, опір, спротив, комуністичний режим, українські селяни, зерно.

Ivan PETRENKO

Ph.D. (History), Deputy Head of Genocide,
Crimes Against Humanity and
War Crimes Research Department
of a National Museum of the Holodomor Genocide

RESISTANCE TO THE GENOCIDAL POLICY OF THE COMMUNIST TOTALITARIAN REGIME IN 1932-1933. BASED ON THE DOCUMENTS OF THE FUNDS OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HOLODOMOR-GENOCIDE

Abstract. *The turn of the 1920s and 1930s, and above all, the period of the Holodomor genocide, was, for the Ukrainian nation, at times, perhaps the most difficult experience in its history. Stalin and his entourage's efforts to establish the communist system through radical social and economic transformations and permanent state terror (perpetrated by the Stalinist repressive machine) directly threatened the traditional way of life of Ukrainian farmers owners. The foundations of their centuries-old existence were undermined, putting millions of hard-working, wealthy owners on the verge of survival. There were these processes both in Soviet Ukraine and in the compact resettlement areas of hundreds of thousands of Ukrainians in other regions of the USSR. In response, the Ukrainian peasantry tried to resist communist domination by all means, actively participating in protest actions that had different forms of manifestation and specificity (often turning into an openly armed insurgent struggle).*

The presented study, based on the materials of archival and investigative cases transferred to the funds of the National Museum of the Holodomor-genocide from the Sectoral State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, highlights the individual, most common types and methods of Ukrainians' resistance to the genocidal policies of the communist totalitarian regime in 1932–1933. On the examples of tragic life stories of specific individuals, the figures of the specified archival and investigative documents, their reactions to the communist experiments implemented by the regime, behavioural survival strategies, etc., are considered.

Attention is focused on highlighting the aspirations of the accused, their vision and their assessment of the rapid social and economic changes at the local level. Simultaneously, it shows the results of the activity of the then-Soviet punitive and repressive system, particularly the judicial system, based on interrogation protocols, relevant resolutions and sentences.

Key words. *Holodomor, genocide, archival and investigative cases, resistance, opposition, communist regime, Ukrainian farmers, grain.*

Постановка проблеми. Завершення 1920-х – початок 1930-х років ознаменувалися в СРСР та, зокрема, в радянській Україні проведенням сталінського комуністичного штурму, що передбачав впровадження радикальних соціально-економічних перетворень, передовсім в аграрному секторі. За словами американської дослідниці Е. Епплблом: «Мова Сталіна була глибоко закорінена в марксистське розуміння економіки. Він знайшов економічне рішення в швидкій колективізації не випадково, а в результаті обережного логічного розмірковування. Сталін наполягав, що заради індустріалізації СРСР доведеться пожертвувати селянством, і був готовий вигнати мільйони людей з їхньої землі. Він свідомо вирішив, що вони повинні заплатити “данину” робітничій державі й знав, що в процесі цієї сплати багато селян постраждає» [5, с. 109].

Політика суцільної колективізації села та розкуркулення, непомірні хлібозаготівлі, всеохопний державний терор викликали гостре несприйняття різних верств українського селянства. Особливо відчутним воно було в середовищі селян-власників (одноосібників), які на початку 1930-х років становили абсолютну більшість селянства УСРР та були дрібними приватними сільгоспвиробниками. Станом на 1929 р. в радянській Україні нараховувалося понад 5 млн селянських індивідуальних дворів [4, с. 310]. Погоджуємося з тезою дослідника руху опору українського селянства часів Голодомору Б. Патриляка, що «історія взаємин селян з радянською владою в Україні чітко показала небажання переважної більшості хліборобів добровільно уступити свої господарства» [9, с. 89]. Саме

господарі-власники (насамперед заможні та середняки) чинили найбільш запеклий та послідовний опір репресивному насаджуванню комуністичного ладу, що мав різні форми й прояви.

Поглибленню дослідженню представленої наукової проблеми сприяють передусім численні архівні документи та матеріали як вітчизняних, так і зарубіжних архівних установ. Не є виключенням у цьому контексті й фонди Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВС України).

У 2020–2022 рр. Міністерство внутрішніх справ України, в межах меморандуму про співпрацю, передало до фондів Національного музею Голодомору-геноциду 15 копій архівно-слідчих справ з ГДА МВС України, більшість яких стосуються періоду 1932–1933 рр. і висвітлюють окремі, найбільш поширені, форми опору українців під час Голодомору-геноциду.

Означені документи були взяті на облік як одиниці зберігання науково-допоміжного фонду (НДФ) Музею. Їм присвоєно відповідні облікові номери, на які автор робить посилання в цьому дослідженні.

Зазначимо, що частково ці історичні джерела були нами вперше залучені до наукового обігу під час висвітлення проблематики форм протестного руху українців у 1932–1933 рр. на VI-й Міжнародній науково-практичній конференції «Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в ХХ–ХХІ ст.: інтердисциплінарні підходи» (Київ, 24–25 листопада 2022 р.) [10].

Крізь призму відповідних архівно-слідчих справ сучасний дослідник має змогу краще зрозуміти сутність тогочасних трагічних подій, з'ясувати специфіку та особливості різноманітних форм українського спротиву. Завдяки введенню до наукового обігу нових архівних документів, з'являється можливість розширення та поглиблення бази наукових знань із зазначеної проблематики.

Аналіз наукових публікацій. Проблему спротиву українців радикальним соціально-економічним перетворенням (головним чином політиці колективізації, розкуркулення, виконання нереалістичних зернових планів), що репресивно насаджував комуністичний тоталітарний режим в Україні на початку 1930-х років, у своїх наукових розвідках аналізували С. Кульчицький [7], В. Васильєв [1], О. Ганжа [2], В. Іваненко та Н. Романець [6], Г. Махорін [8], Б. Патриляк [9] та ін.

Мета статті полягає в аналізі найбільш поширених форм опору українських селян геноцидній політиці комуністичного тоталітарного режиму в 1932–1933 рр., здійсненого на основі матеріалів архівно-слідчих справ ГДА МВС України.

Виклад основного матеріалу. Збройна боротьба українців проти насаджування комунізму, на жаль, не набула всеохоплюючої масштабності й успішності. Ключовими причинами цього була відсутність зброї (яку чекісти протягом 1920-х років

активно вилучали із сіл), а також скоординованості планів та дій існуючих повстанських груп, несприятливість географічних умов для партизанської війни, оскільки суцільна колективізація передовсім проходила в степовій і лісостеповій зонах тощо. Заразом була щільна концентрація червоноармійських частин, які були готові до каральних акцій [7, с. 34].

У таких умовах українські селяни змушені були обирати більш помірковані форми спротиву. Однією з них була так звана «волинка» – стихійний, як правило беззбройний, виступ селян у відповідь на розкуркулення, політику колгоспизації, хлібовилучення, конфіскації майна тощо. Часто в ході «волинок» селяни забирали із колгоспних комор раніше відібране у них зерно та інше продовольство, нападали на сільські органи влади, вдавалися до замахів на компартійно-советських уповноважених, голів сільрад, підпалювали колгоспні споруди тощо [4, с. 77].

Зазвичай «волинки» виникали стихійно, як реакція на певні події, пов'язані з діями місцевої влади. Вплив мали також чутки, «новини», які ставали каталізатором селянських протестів. Ініціаторами таких заворушень виступали як правило невеликі групи людей, які підбурювали сільську громаду невітшними новинами або закликали до активних дій, апелюючи до прикладів сусідніх сіл тощо. Часто це робилося спонтанно, без чіткого усвідомлення можливих репресивних наслідків [6, с. 31].

Так, на початку січня 1932 р. у селі Добрянське Великописарівського району (нині – село Добрянське Великописарівської територіальної громади Охтирського району Сумської області) під час хлібозаготівельної кампанії 1931/32 р. було організовано «волинку». Її мета полягала в розправі із місцевими і направленими з району представниками радянської влади, з огляду на здійснення у селі непомірних хлібозаготівель і конфіскацій.

Приводом для організації «волинки» стали події, що відбулися напередодні. 3 січня 1932 р. бригада з вилучення хліба прийшла до заможного селянина Псурцева Онуфрія, коли його не було вдома. Оримавши відмову родини впустити членів бригади до оселі, останні силоміць увірвалися до будинку. Коли домочадці счинила галас, їх силоміць ізолювали в окремій кімнаті. Під час обшуку вилучили наявне у господарстві збіжжя, а також свійську худобу (одне теля, трьох овець і свиню) [14, арк. 59].

Не бажаючи миритися із свавіллям влади, Псурцев О., шляхом проникнення вночі до приміщення, куди тимчасово помістили його худобу, зумів її повернути у свою власність. Вже 4 січня 1932 р. представники радвлади здійснили повторну спробу вилучення його худоби, однак господарю вдалося організувати опір і відбитися від ревізійної бригади. Водночас подібний обшук намагалися провести у його брата Псурцева Акіма [14, арк. 59].

Брати зібрали невелику нараду за участі інших селян-одноосібників: Псурцева Григорія, Поніровського Володимира, Кострова Єрофея, Кострова Харлампія. На ній селянами було вирішено організувати протесну акцію («волинку»), скликавши сільську громаду за допомогою церковного дзвону. Також вони планували звільнити арештованих у сільраді односельчан і розбити місцеві хлібні амбари, повернувши своє зерно. Того ж дня, отримавши доступ до церковного дзвону і зібравши односельчан у кількості до 300 осіб, ініціатори виступу, озброївшись вилами і палицями, повели людей до приміщення сільради. В її стінах, бажаючи уникнути людської розправи, сховалися голова сільської ради, направлений з районного центру помічник уповноваженого Великописарівського районного апарату Державного політичного управління (ДПУ), касир місцевого цукрового заводу (із значною сумою грошей) та міліціонер, який його супроводжував. Вони, на вимогу обурених селян, змушені були звільнити осіб, ув'язнених у приміщенні сільради. Одним із них був Поніровський Карп, який одразу долучився до участі у «волинці». Також у виступі активну участь взяли заможні селяни (за радянською класифікацією «куркулі») Думчиков Михайло, Думчиков Лука, Думчиков Степан, Баличев Дмитро, які намагалися переконати волелюдне зібрання у необхідності захоплення сілради [14, арк. 57–59].

Агітація мала певний успіх, оскільки частина повсталих селян змогла увірватися до будівлі сільради з гаслами «смерть вам або нам», «смерть за відібраний хліб» тощо. У відповідь помічник уповноваженого районного апарату ДПУ і міліціонер відкрили вогонь із службової зброї, вбивши Псурцева О., Поніровського К., Мигуліна Ф. та поранивши в груди Псурцева А. Лише після цього представникам режиму вдалося приборкати заворушення і змусити людей розійтися [14, арк. 58].

Решту організаторів і активних учасників «волинки» було заарештовано та ув'язнено в Будинку примусових робіт (БУПР). Судова трійка при Колегії ДПУ УСРР 19 січня 1932 р. розглянула їхню справу та постановила ув'язнити в концтаборі терміном на 10 років Псурцева А. та Думчикова С. Аналогічне покарання, але терміном на 5 років, отримали Псурцев Г., Псурцев Т., Поніровський В., Думчиков М. і Думчиков Л. Водночас Баличева Д. було засуджено до заслання на 5 років у Північний край РСФРР [14, арк. 62-63].

Поряд із «волинками» однією з найбільш поширених форм спротиву була агітація проти нереалістичної хлібозаготівельної кампанії, непомірних податкових стягнень, «розкуркулення», насильної колективізації тощо. Вона поширювалася в середовищі селянської громади як в усному, так і письмовому вигляді, зокрема, у форматі листівок, прокламацій, звернень, відозв тощо. В 1932 р. це явище набуло масового характеру по всій радянській Україні, як у сільській місцевості, так і містах [8, с. 62].

Власне, у контексті агітаційної діяльності характерною є архівно-слідча справа Паскаля Микити Матвійовича, 1878 року народження. Він мешкав у селі Добре Вільшанського району Одеської області (нині – село Добре Вільшанської територіальної громади Голованівського району Кіровоградської області). До 1931 р. вважався заможним селянином, мав міцне господарство, займався скуповуванням і перепродажем свійської худоби. У 1930 р., коли йшло прискорення суцільної колективізації, брав активну участь в організації і проведенні «волинок», заохочував односельчан до виступів проти радянської влади, агітував, у тому числі й бідноту, за вихід із колгоспу. В травні 1931 р. Паскаль М., розуміючи, що репресивна політика розкуркулення його не омине, розпродав значну частину свого майна, фактично ліквідував своє господарство і вступив до колгоспу «імені Молотова». Проте продовжував вести антиколгоспну й антирадянську агітацію, намагаючись зсередини вплинути на ситуацію та настрої колгоспників. Доводив односельчанам згубність колгоспної системи. Переконавав у недоцільності виходу на роботу, оскільки результати їх важкої праці дістануться комуністичному режиму. Як наслідок, у жнива частина колгоспників ігнорувала роботу в полі. У спілкуванні з односельцем Паскаль М. говорив, що «в колгоспі скільки б він не працював, він все рівно мати нічого не буде». Відповідна робота мала певний успіх, оскільки немало селян вишло із колгоспу (забравши свій реманент і худобу) та продовжили індивідуальне господарювання [17, арк. 2, 3-3 зв., 4 зв., 5-5 зв., 10-10 зв., 11 зв., 12-12 зв., 14].

Також Паскаль М. проводив агітацію проти плану хлібозаготівлі та виконання одноосібниками зобов'язань по контрактації. Закликав ховати хліб в різних місцях аби він не дістався радянській державі. Переконавав людей, що виконання плану загрожує в подальшому голодною смертю як для колгоспників, так і для одноосібників, оскільки влада весь хліб вивізе. На початку 1930-х рр. в суспільстві активно циркулювали чутки про можливий початок нової війни з Польщею або Румунією. Маса українських господарів, які виступали антагоністами компартійно-радянського режиму, сподівалися, що ця війна врятує їх від існуючого «червоного» гніту та диктатури. Не був виключенням й Паскаль М., який вів агітацію у відповідному руслі. Він відкрито заявляв, що в 1933 р. війна призведе до зміни влади [17, арк. 3 зв., 4зв., 10 зв., 11 зв., 12зв., 14].

Водночас, будучи віруючою людиною, проводив релігійну роботу, намагаючись зберегти в середовищі селянства релігійні почуття. Закликав громаду не відмовлятися від церкви й вірити в Бога [17, арк. 10 зв.]. У підсумку такої діяльності його було виключено із колгоспу та піддано «розкуркуленню».

Перед початком жнив 1932 р. збирав зерно на колгоспному полі, за що з липня по грудень 1932 р. відбував покарання у Центральній виправно-трудоваій сільгоспколонії «Ім. Ворошилова» [17, арк. 9, 14]. Після

звільнення продовжив антиколгоспну і хлібозаотівельну діяльність. Тому, вже на початку січня 1933 р. був вчергове заарештований карально-репресивними органами. 7 січня 1933 р. Ольшанським райапаратом ДПУ в Одеській області було видано постанову про початок слідства проти Паскаля М. У подальшому слідчу справу було передано до Вільшанського районного народного суду (нарсуд), який засудив обвинуваченого, як відвертого ворога радянської влади, до 10 років ув'язнення, із подальшим позбавленням громадянських прав на 5 років [17, арк. 1, 14, 17-17 зв.].

З антирадянською й антиколгоспною агітацією пов'язана справа Мельгафа Карла Яковича, 1884 року народження, уродженця села Петрихо-Ковач Гросулівського району Одеської області (у наш час – Великомихайлівська територіальна громада Роздільнянського району Одеської області). Він був заможним селянином-власником. До початку кампанії суцільної колективізації та «розкуркулення» мав 18 десятин надільної землі, сільськогосподарський реманент (сіялку, віялку, косарку), двох коней, дві корови. В періоді посівної кампанії й жнив залучав до роботи на своїх ланах найманих працівників [13, арк. 1зв., 2, 7-8].

Уже в 1929 р. вступив до місцевого колгоспу і до 1931 р. рахувався рядовим членом. В 1931 р. як особа, яку зараховували за радянською класифікацією до категорії «куркулів» (так званої сільської буржуазії), підлягав примусовій висилці, але зумів вчасно розпродати своє майно та завдяки зв'язкам уникнути відповідної репресії. Водночас його рідний брат був «розкуркулений» і депортований до РСФРР у Вологду [13, арк. 3 зв., 8].

Мельгафу К. навіть вдалося закінчити ветеринарні курси й у 1932 р. почав працювати у колгоспі на посаді ветеринарного фельдшера. Впродовж 1932 р., усвідомлюючи невтішні наслідки суцільної колективізації та хлібозаготівельної політики, разом з іншими селянами-однодумцями проводив активну антирадянську агітацію, спрямовану на перешкоджання комуністичним перетворенням на селі. Завдяки його агітаційній роботі значна частина селян сіл Петрихо-Ковач та Антоно-Ковач не бажали вступати до колгоспних лав. Заразом Мельгаф К. переконував односельчан опиратися хлібовилученням і вивозу збіжжя з колгоспу. Він наголошував, що радянська влада має намір у 1932 р. цілковито пограбувати селян, забравши весь хліб, і лишити їх на зиму голодувати. Як зазначено в матеріалах слідчої справи, переконував громаду, що компартійно-радянський режим скоро впаде, що «держава на плечах селян заробляє великі гроші, утримує усіх комуністів за рахунок селянина» [13, арк. 1, 3-6, 8].

22 листопада 1932 р. Мельгафа К. було арештовано Гросулівським районним відділенням ДПУ в Одеській області й розпочато слідство. 10 грудня 1932 р. йому вдалося втекти з-під варти та переховуватися від каральних органів до 10 березня

1933 р., коли він був затриманий на території Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки (АМСРР), на ділянці прикордонної застави в районі села Паркани. 12 липня 1933 р. народний суд Гросулівського району виніс вирок, згідно з яким Мельгафа К. було засуджено до 4 років позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення, з подальшим обмеженням громадянських прав терміном на 3 роки [13, арк. 9, 14, 16-16зв., 19, 21, 24-24зв., 29].

До подібної форми спротиву звертався також заможний хлібороб Стоян Сава Артемович, 1892 року народження. Він проживав у селі Федорівка, Бірзульського району АМСРР (на сьогодні село Федорівка Куяльницької територіальної громади Подільського району Одеської області) й активно займався у селі антирадянською агітацією. Часто виступав на сільських зборах із закликами саботувати виконання хлібного плану тощо. В листопаді 1932 р. Стоян С. у присутності групи односельчан наголошував: «Бачите як радвлада грабує людей, морять нас голодом, забирають останній фунт хліба від дітей, але хто в цьому році буде розумним, той свій хліб сховає, поки не заберуть, а то заберуть, а потім будуть пухнути з голоду. В даний час немає ніякої різниці між колгоспником та одноосібником, радвлада ні з ким не рахується, а грабують у всіх однаково» [15, арк. 21].

Послідовно від антиколгоспну агітаційну роботу. У результаті ще в 1931 р. зумів вплинути на вихід із колгоспу, разом із майном, частини селян. Заразом систематично ухилявся від здачі хліба за контрактацією, закопавши його в землю. Мав здати за планом з врожаю 1932 р. озимої пшениці 12,55 ц, фуражного зерна – 5,65 ц, соняшника – 3,5 ц. Загалом із 21,7 ц здав лише 8,6 ц. Решту сховав або витратив на власні потреби. У результаті 19 грудня 1932 р. Стояна С. було затримано відповідно до постанови дільничного інспектора робітничо-селянської міліції Бірзульського району АМСРР [15, арк. 1, 6-8, 21].

11 січні 1933 р. президія Федорівської сільради ухвалила рішення клопотати перед вищими владними організаціями вислати Стояна С. за межі АМСРР як соціально небезпечного елемента, який саботує всі заходи радянської влади, ховає хліб, підтримує тісні зв'язки із заможною частиною села тощо. Вже 13 січня 1933 р. Бірзульський районний виконавчий комітет на своєму засіданні підтримав це рішення. Наприкінці березня 1933 р. Особлива нарада при Колегії ДПУ УСРР розглянула його справу та постановила вислати Стояна С. на 3 роки до Північного краю РСФРР [15, арк. 5, 21-22].

Поряд з агітацією поширеною серед українського селянства була відмова від здачі зерна відповідно до державних хлібних планів та його приховування. Найперше намагалися сховати збіжжя у спеціально викопаних для цього ямах, а невелику кількість — у грубці, печі, на горищі тощо [8, с. 53–54]. У щоденнику поїздки в Україну сталінського

сوراتника Л. Кагановича (був одним із організаторів геноциду українців) у грудні 1932 р. були занотовані слова особливоуповноваженого ОДПУ в УСРР В. Балицького, який на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У зазначав, що «одноосібники ховають [зерно – Авт.] у колгоспників, особливо тих колгоспів, які виконали хлібозаготівлі». Зі свого боку Л. Каганович радив одеським компартійцям: «Але вміло проведені обшуки, і не лише в одноосібників, але й у колгоспників, робітників, комуністів, – це не перегини. Треба село взяти в такий «штосс», щоб самі селяни розкрили ями» [3, с. 498, 504–505].

У цьому контексті примітною є справа селянина Білоножка Луки Омеляновича (1857 року народження), мешканця села Богоявленське Миколаївського району Одеської області (сьогодні місцевість у Корабельному районі м. Миколаєва). До «розкуркулення» в 1930 р. за радянською класифікацією вважався селянином-середняком. Займався хліборобством, мав 6 десятин землі, трьох коней, одну корову, сільськогосподарський реманент, зокрема віялку і плуг. Крім того, практикував лихварство, надаючи в борг під відсотки гроші й зерно [16, арк. 4, 6-6 зв.].

На початку 1930 р., в розпал кампанії суцільної колективізації й ліквідації «куркульства» як класу, аби уникнути репресій, самовільно вступив до місцевої артілі «Імені 12-ї річниці жовтня». З врожаю 1929 р. зібрав по 40 пудів збіжжя з десятини (всього 240 пудів з 6 десятин). Незначну частину цього зерна здав в рахунок виконання плану хлібозаготівлі, решту лишив для своїх потреб. Аби приховати хліб від хлібозаготівельників, частину зсипав у діжки і приховав у дворі, частину засипав у стіл, закривши зверху стільницею або приховав у льоху. До того ж у домашній скрині зробив подвійне дно і туди зсипав залишки пшениці. За словами Білоножка Л. таким чином йому вдалося протягом 3 років приховувати від вилучення близько 70 пудів хліба. Наприкінці січня 1932 р. це зерно було знайдене і конфісковане хлібозаготівельною комісією під час проведення обшуку у його господарстві. Також за місяць до згаданого обшуку у Білоножка Л. вже було вилучено зерно, яке зберігалось на горищі будинку. За показами самого обвинуваченого загалом у нього конфіскували близько 140 пудів збіжжя, яке він свідомо приховував від влади як результат своєї важкої праці. Заразом комісія відібрала різноманітне господарське приладдя (колеса для фургонів, хомути, упряж тощо), звинувативши Білоножка Л. у відмові здати його в сільгоспартіль [16, арк. 4-4 зв., 6-6 зв., 8].

Зрештою, у січні 1932 р. його було заарештовано Миколаївським міським відділенням ДПУ УСРР. 2 лютого 1932 р. нарсуд Миколаєва по справі Білоножка Л. постановив: «приспосувати до нього міру соцзахисту примусову працю строком на один рік без поразки в правах». Однак беручи до уваги, що підсудний був похилого віку та інвалідом,

суд вирішив вважати цей вирок умовним, з дворічним випробувальним терміном [16, арк. 14].

Комуністичний тоталітарний режим, здійснюючи злочин геноциду українців, створив для них умови існування несумісні із життям. Маса українців опинилася перед обличчям голодної смерті, без будь-яких моральних і законних можливостей для виживання. Отож, люди не рідко вимушені були йти на порушення існуючих радянських законів, які по своїй суті були часто злочинними. Таким чином, ще однією формою спротиву й одночасно стратегією виживання були «крадіжки» колгоспного майна, насамперед зерна.

Показовою у цьому зв'язку є справа заможного селянина Шляпина Пилипа Микитовича, 1869 року народження, який мешкав у селі Золота Балка Великоолександрівського району Одеської області (в наш час село Золота Балка у Новоолександрівській територіальній громаді Бериславського району Херсонської області). Був заможним хліборобом, мав успішне одноосібне господарство з 17 десятин надільної землі й 20 орендованої. Володів будинком із прибудовами, кінями, сільгоспреманентом, тримав свійську худобу. В роки другого комуністичного штурму відверто виступав проти непомірних хлібозаготівель. На початку 1931 р., під приводом невиконання плану хлібоздачі (який становив 333 пуди збіжжя), ворожого ставлення до соціально-економічних заходів радянської влади й володіння до революції 12 десятинами так званого «столипінського відрубу», був «розкуркулений» і висланий за межі сільради. Тоді ж, на ґрунті цих звинувачень, потрапив під суд, який присудив йому 8 років позбавлення волі в БУПРі. Загалом перебував в ув'язненні 1 рік і 2 місяці й у лютому 1932 р. був достроково звільнений [11, арк. 1-3, 5-6, 13-14].

Повернувся в село і знову оселився у своїй хаті, звідки згодом його було примусово виселено місцевою владою. У травні 1932 р. вимушено переселився у дніпровські плавні, де спорудив землянку. Певний час працював у місцевому радгоспі «Піонер» прицепщиком біля тракторів, а потім перейшов на роботу до лісгоспу. Під час жнив 1932 р., аби мати можливість прохарчувати себе і сім'ю, збирав на колгоспному полі зерно, яке одразу було відібране в нього заступником голови сільради [11, арк. 5-6 зв.].

30 листопада 1932 р., після отримання владою анонімного повідомлення, у Шляпина П. комісією сільради було проведено обшук і знайдено закопану в ямі діжку з 5 пудами лузаної кукурудзи (також було знайдено 4-5 пудів картоплі). Означене продовольство розцінили як вкрадене з колгоспного поля. Натомість Шляпин П. у своїх свідченнях зазначив, що кукурудзу раніше купив у Таврії та сховав з метою збереження від вилучення. У грудні 1932 р. сільська рада направила акт обшуку в районне відділення ДПУ, яке відкрило кримінальну справу та розпочало слідство. Шляпина П. було заарештовано й наприкінці грудня 1932 р. районний

нарсуд, на підставі постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» (народна назва закон про «п'ять колосків»), засудив його до 10 років трудових таборів «у далеких місцевостях СРСР» [11, арк. 1, 8, 9-11 зв., 17-18].

Подібна доля спіткала й Соляника Олександра Івановича, 1882 року народження, який проживав на хуторі Хороший Соше-Острівської сільради Фрунзівського району Одеської області (в наш час село Соше-Острівське Великомихайлівської територіальної громади Роздільнянського району Одеської області). Рахувався заможним селянином-хліборобом. Одним із характерних фактів, зазначених у його характеристиці (підготовленій сільрадою на початку 1933 р. для ДПУ), була його участь у місцевому повстанні проти більшовицького режиму в 1920 р. Хоча на слідстві він цей факт спростовував, посилаючись на свою хворобу в той час. У роки НЕПу мав у господарстві 12 га землі, 3 волів, 2 корови, 10-20 свиней. В 1929 р. був оштрафований компартійно-радянською владою на 200 рублів за невиплату встановленого йому податку, що фактично стало підставою для «розкуркулення». Але в 1930 р. йому вдалося відновитися у правах і навіть вступити до тамтешньої сільгоспартілі «Нова громада», де зумів увійти до правління. У 1931 р. був засуджений до 6 місяців примусових робіт за звинуваченням у халатному відношенні до справ артiлі. Будучи членом колгоспу неодноразово агітував проти державної хлібозаготівлі [18, арк. 5,7, 11-11 зв., 13-14 зв.].

У січні 1933 р. комісія у складі голови сільради, голови КНС і міліціонера здійснила обшук у будинку Соляника О. та виявила, відповідно до складеного акту, 5 пудів кукурудзи і 2 пуди пшениці. Комісія зробила висновки, що знайдене збіжжя було краденим в артiлі. Це мотивувалося тим, що кукурудзу і пшеницю колгоспникам за оплату трудовнів не видавали. Також господарю ставили за провину приховування декількох пудів ячменю змішаного з кукурудзою в ямі неподалік будинку. Зрештою, знайдене зерно сільською владою було конфісковане в рахунок хлібозаготівлі [18, арк. 9, 14 зв.].

13 січня 1933 р. Соляника О. було виключено з колгоспу, і згодом заарештовано районним управлінням ДПУ. Йому інкримінували розкрадання колгоспного хліба відповідно до закону «про п'ять колосків». На слідстві свою вину не визнав, зазначивши, що хліб в артiлі не крав, а пшениці взагалі мав не більше 30 фунтів, яку діти зібрали в полі з мишоловок. Відповідно ячмінь був так само його власним, і закопав його лише з остраху можливої конфіскації. Кукурудзу виростив на своїй присадибній ділянці біля виноградника. Однак його показання не мали жодного впливу на хід справи і висновки слідства. В кінцевому підсумку справу направили до суду [18, арк. 10, 14 зв.].

23 березня 1933 р. Фрунзівський районний народний суд виніс вирок, відповідно до якого Соляника О. було засуджено до 8 років ув'язнення в одному з віддалених концтаборів СРСР, з позбавленням громадянських прав терміном на 5 років після відбуття покарання [18, арк. 19-20].

Відповідний тиск комуністичної репресивної системи відчув на собі й земляк Соляника О. селянин-середняк села Соше-Острівське Фрунзівського району Одеської області Люленко Андрій Кіндратович, 1876 року народження. До 1930 р. володів власною землею та свійською худобою. В 1930 р. був «розкуркулений», однак зміг вступити до сільськогосподарської артiлі «Червоний моряк», яка згодом злилася з колгоспом «Червона Армія». У хлібозаготівельну кампанію 1932/33 рр. декілька місяців працював сторожем біля скирт хліба й колгоспної молотарки [12, арк. 8-9].

У січні 1933 р. Люленка А. було заарештовано за підозрою у розкраданні колгоспного хліба й взято під арешт при Фрунзівській райміліції. Йому було висунуто обвинувачення згідно з постановою від 7 серпня 1932 р. У ході слідства допитали трьох свідків, які вказали, що у Люленка А. під час кампанії по хлібозаготівлі було знайдено 30 пудів пшениці. За їхніми твердженнями він начебто не мав можливості отримати в колгоспі таку кількість відповідного зерна, оскільки за трудовні стільки пшениці не видавали. На основі показань свідків було сформульовано обвинувальний висновок, де зазначалося: «Люленко в колгоспі Червона Армія був призначений на час збиральної й обмолотної кампанії сторожем скирт хліба, цією посадою він скористався для систематичного розкрадання хліба, який носив щоденно додому... Сільрадою у нього було проведено обшук, під час якого було знайдено 30 пудів краденого зерна, за що і був виключений з колгоспу» [12, арк. 7-9 зв., 12].

Водночас у слідчій справі Люленка А. є акт від 27 грудня 1932 р. про проведення обшуку (що став фактичною підставою для арешту і проведення слідства) в його господарстві бригадою у складі голови сільради й представників від комітету незаможних селян. Згідно з документом було знайдено і вилучено 6 пудів зерна кукурудзи, 1 пуд 20 фунтів кукурудзи в качанах, 3 пуда 20 фунтів пшениці, 2 пуди 20 фунтів ячменю, 3 пуди соняшника. Означені обсяги хліба оголосили вкраденими в артiлі. Про жодні 30 пудів пшениці в акті не йшлося. Не визнав своєї вини і сам Люленко А., зазначивши на допиті, що ніяких 30 пудів пшениці в нього ніколи не було. Крім того, сільгоспартіль видала довідку Люленку А. про отримання ним за відпрацьовані трудовні пшениці (зерном і борошном) в обсязі 2,7 ц (близько 16,5 пудів) [12, арк. 5, 6, 10 зв.].

Справу передали до прокуратури. 16 лютого 1933 р. прокурор розглянув матеріали попереднього слідства і постановив, що обставини справи з'ясовані в повній мірі й вона може направлятися до суду. Зрештою, 3 березня 1933 р. виїзна сесія

Фрунзівського районного народного суду засудила Люленка А. до 5 років позбавлення волі [12, арк. 1-1 зв., 14-14 зв.].

Потрапила під дію закону «про п'ять колосків» також селянка-біднячка Герасименко Марія Меркурівна, яка проживала в селі Давидів Брід Великоолександрівського району Одеської області (сьогодні село Давидів Брід Великоолександрівської територіальної громади Бериславського району Херсонської області). До колгоспу вступати не хотіла, лишаючись одноосібницею. В липні 1932 р., з початком жнив, була звинувачена владою в крадіжці колосків з колгоспного поля і продажі печеного домашнього хліба на базарі в селі Велика Олександрівка по 12–13 крб. за хлібину (що розцінювалося як спекуляція). З цією метою зерно перемелювала на місцевому млині. У результаті в липні 1932 р. була засуджена за спекуляцію до 2 років позбавлення волі в БУПРі. На суді визнала себе частково винною у висунутих їй звинуваченнях. Зрештою, не відбувши встановлений термін покарання, отримала дострокове звільнення. Навіть змогла подати касацію, яка станом на листопад 1932 р. була на стадії розгляду [19, арк. 1-4, 5-6, 10].

Не маючи роботи та інших засобів до існування, лишившись без чоловіка, який помер, перебуваючи під судом продовжила збирати колгоспне зерно і торгувати випічкою, не дивлячись на загрозу повторного ув'язнення. Врешті-решт, 13 листопада 1932 р. була затримана співробітниками районного відділення ДПУ під час продажу хліба. Їй висунули звинувачення у крадіжці соціалістичної власності. На допиті свою вину визнала [19, арк. 1, 6].

16 листопада 1932 р. помічник уповноваженого Великоолександрівського районного відділення ДПУ в Одеській області, розглянувши слідчу справу селянки Герасименко М., погодився із слідчими висновками, що вона «систематично займалася крадіжкою колосків і навіть колгоспного хліба». Було винесено постанову про притягнення Герасименко М. в якості обвинуваченої, застосувавши до неї запобіжний захід у вигляді тримання під вартою при Великоолександрівській райміліції [19, арк. 1].

9 грудня 1932 р. районний прокурор розглянув матеріали попереднього слідства у справі Герасименко М. і констатував, достатність підстав для передання справи до Великоолександрівського районного нарсуду. 14 грудня 1932 р. суд визнав її винною в розкраданні колгоспного хліба та систематичній спекуляції. У рішенні суду зазначалося, що «хоча Марія Герасименко і є по соціальному стану біднячкою, але, оскільки вона не стає в ряди чесних колгоспників, а пішла шляхом ворожого елемента, яка займається лише тим, що розкрадає колгоспний хліб та систематично спекулює... нарсуд на підставі цього рахує її як ворожий елемент, яка повинна як слід відповісти за свої злочинні дії». Її було визнано соціально небезпечною й засуджено відповідно до постанови

від 7 серпня 1932 р. (закон «про п'ять колосків») до ув'язнення в загальних місцях позбавлення волі строком на 5 років, із позбавленням в громадянських правах на 3 роки після відбуття терміну покарання [19, арк. 10-10 зв.].

Висновки. Отже, передані з ГДА МВС України до фондів Національного музею Голодомору-геноциду копії архівно-слідчих справ становлять невелику частину тих документальних матеріалів, що знаходяться на зберіганні в архівних сховищах, та які в перспективі можуть бути передані до Музею для використання в подальшій науковій та експозиційній роботі. Подані в представленому дослідженні справи, дають змогу досліднику теми ґрунтовніше зрозуміти дух і сутність того трагічного часу, а також поглибити та уточнити свої знання щодо різноманітних форм і методів опору українців-господарів геноцидній політиці комуністичного тоталітарного режиму, що досягла свого апогею в період Голодомору 1932–1933 рр. Крім того, зазначені документи загалом відображають механізми діяльності сталінської репресивної тоталітарної машини та дають можливість з'ясувати на прикладах життєвих обставин окремих осіб як ця злочинна система діяла на практиці.

1. Васильєв В.Ю. Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. Київ, 2005. Вип. 31. С. 140–150.
2. Ганжа О. Опір селянства України політиці суцільної колективізації. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Київ, 2003. Вип. 10. С. 235–250.
3. Голодомор 1932–1933 років в Україні. *Документи і матеріали*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1128 с.
4. Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні / Передмова, авторський текст Василя Марочка. Дрогобич: «Коло», 2018. 576 с.
5. Епплбом Е. Червоний голод. Війна Сталіна проти України. Київ: HREC PRESS, 2018. 440 с.
6. Іваненко В., Романець Н. Опір селян насильницькій колективізації та Голодомору. Дніпропетровщина. Київ, 2009. 64 с.
7. Кульчицький С.В. Опір селянства суцільній колективізації. *Український історичний журнал*. 2004. № 2. С. 31–50.
8. Махорін Г. Форми опору українського селянства у часи Голодомору 1932–1933 рр. Житомир: Видавець ФОП Євенок О.О., 2017. 168 с.
9. Патриляк Б.К. Опір українського селянства соціально-економічним заходам радянської влади у 1927–1933 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 232 с.
10. Петренко І. Опір українців геноцидній політиці комуністичного тоталітарного режиму в світлі архівно-слідчих справ ГДА МВС України (1932–1933 рр.). *Матеріали VI Міжнародної науково-*

11. практичної конференції «Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи» (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ: Підприємство «НАІР», 2023. С. 135–138.
12. Фонди Національного музею Голодомору-геноциду. Спр. НДФ 3423.
13. Фонди Національного музею Голодомору-геноциду. Спр. НДФ 4607.
14. Фонди Національного музею Голодомору-геноциду. Спр. НДФ 4609.
15. Фонди Національного музею Голодомору-геноциду. Спр. НДФ 4610.
16. Фонди Національного музею Голодомору-геноциду. Спр. НДФ 4611.
17. Фонди Національного музею Голодомору-геноциду. Спр. НДФ 4612.
18. Фонди Національного музею Голодомору-геноциду. Спр. НДФ 5111.
19. Фонди Національного музею Голодомору-геноциду. Спр. НДФ 5112.
20. Фонди Національного музею Голодомору-геноциду. Спр. НДФ 5114.

References

1. Vasylyev V.YU. (2005). *Selyans'kyu opir kolektyvizatsiyi v Ukraini (1930-ti rr.)* [Peasant resistance to collectivization in Ukraine (1930s)]. *Istoriya Ukrainy. Malovidomi imena, podiyi, fakty*. Kyiv. Vyp. 31. Pp. 140–150. (in Ukrainian).
2. Hanzha O. (2003). *Opir selyanstva Ukrainy politytsi sutsil'noyi kolektyvizatsiyi* [Resistance of the peasantry of Ukraine to the policy of complete collectivization]. *Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky*. Kyiv. Vyp. 10. Pp. 235–250. (in Ukrainian).
3. (2007). *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini. Dokumenty i materialy* [The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Documents and materials]. Kyiv: Vydavnychy dim «Kyyevo-Mohylans'ka akademiya». 1128 p. (in Ukrainian).
4. *Entsyklopediya Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini* [Encyclopedia of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine] / Peredmov, avtors'kyi tekst Vasylya Marochka (2018). Drohobych: «Kolo». 576 p. (in Ukrainian).
5. Epplbom E. (2018). *Chervonyy holod. Viyna Stalina proty Ukrainy* [Red hunger. Stalin's war against Ukraine]. Kyiv: HREC PRESS. 440 p. (in Ukrainian).
6. Ivanenko V., Romanets' N. (2009). *Opir selyan nasylnyts'kiy kolektyvizatsiyi ta Holodomoru* [Peasants' resistance to forcible collectivization and the Holodomor]. *Dnipropetrovshchyna*. Kyiv. 64 p. (in Ukrainian).
7. Kul'chyts'kyi S.V. (2004). *Opir selyanstva sutsil'niy kolektyvizatsiyi* [Peasant resistance to complete collectivization]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*. № 2. Pp. 31–50. (in Ukrainian).
8. Makhorin H. (2017). *Formy oporu ukrayins'koho selyanstva u chasy Holodomoru 1932–1933 rr.* [Forms of resistance of the Ukrainian peasantry during the Holodomor of 1932–1933]. Zhytomyr: Vydavets' FOP Yevenok O.O. 168 p. (in Ukrainian).
9. Patrylyak B.K. (2012). *Opir ukrayins'koho selyanstva sotsial'no-ekonomichnym zakhodam radyans'koyi vlady u 1927–1933 rr.* [Resistance of the Ukrainian peasantry to the socio-economic measures of the Soviet government in 1927–1933]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv. 232 p. (in Ukrainian).
10. Petrenko I. (2023). *Opir ukrayintsiv henotsydney politytsi komunistychnoho totalitarnoho rezhymu v sviitli arkhivno-slidchykh sprav HDA MVS Ukrainy (1932–1933 rr.)* [Resistance of Ukrainians to the genocidal policy of the communist totalitarian regime in the light of archival-investigative cases of the GDA of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (1932–1933)]. *Materialy VI Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi «Henotsyd yak zbroya u borot'bi proty ukrayins'koyi natsiyi v XX–XXI st.: interdystyplinarni pidkhody»* (Kyiv, 24–25 lystopada 2022 r.). Ivano-Frankivsk: Pidpryyemstvo «NAIR». Pp. 135–138. (in Ukrainian).
11. *Fondy Natsional'noho muzeyu Holodomoru-henotsydu* [Funds of the National Holodomor Genocide Museum]. Spr. NDF 3423. (in Ukrainian).
12. *Fondy Natsional'noho muzeyu Holodomoru-henotsydu*. [Funds of the National Holodomor Genocide Museum] Spr. NDF 4607. (in Ukrainian).
13. *Fondy Natsional'noho muzeyu Holodomoru-henotsydu* [Funds of the National Holodomor Genocide Museum] Spr. NDF 4609. (in Ukrainian).
14. *Fondy Natsional'noho muzeyu Holodomoru-henotsydu* [Funds of the National Holodomor Genocide Museum] Spr. NDF 4610. (in Ukrainian).
15. *Fondy Natsional'noho muzeyu Holodomoru-henotsydu* [Funds of the National Holodomor Genocide Museum] Spr. NDF 4611. (in Ukrainian).
16. *Fondy Natsional'noho muzeyu Holodomoru-henotsydu* [Funds of the National Holodomor Genocide Museum] Spr. NDF 4612. (in Ukrainian).
17. *Fondy Natsional'noho muzeyu Holodomoru-henotsydu* [Funds of the National Holodomor Genocide Museum] Spr. NDF 5111. (in Ukrainian).
18. *Fondy Natsional'noho muzeyu Holodomoru-henotsydu* [Funds of the National Holodomor Genocide Museum] Spr. NDF 5112. (in Ukrainian).
19. *Fondy Natsional'noho muzeyu Holodomoru-henotsydu* [Funds of the National Holodomor Genocide Museum] Spr. NDF 5114. (in Ukrainian).